

GLATZ FERENC

Marxi elmélet és történeti szaktudomány*

Minden elmélet alapja a megújulás. Vonatkozik ez a marxizmusra is. Amennyiben a marxizmus nem képes e folytonos megújulásra, ugyanúgy, mint más világfelfogást, a történelem országútjáról félre fogják söpörni – ezekkel a szavakkal köszönte meg Molnár Erik, a felszabadulás utáni marxista történetírás első generációjának legnagyobb formátumú képviselője, a 70. születésnapja alkalmából mondott köszöntő szavakat. S hozzátette: az ő egész eddigi élete nem más, mint szerény kísérletek sorozata a folytonos megújulás biztosításához.

Emlékezetes és imponáló marxista történetírói hitvallás volt ez számunkra. Fiatal, az egyetemről frissen kikerült történészek voltunk, szűkebb választott témánk mellett az akkor a történész-társadalmat szinte teljességgel lefoglaló nemzet-vita egyes hozzászólásait olvastuk. Molnár Erik szavai elgondolkoztattak bennünket. Vajon az a társadalomtudós, aki e nemzet-vitában éppúgy, mint korábbi nagyívű munkáiban, akár a középkori magyar társadalomtörténetről volt szó azokban, akár a dialektikus és történelmi materializmus elméleti kérdéseiről, mindig a történettudós friss, alkotó szellemével nyúlt a történelmi anyaghoz, miért fordít ugyanakkor oly kevés figyelmet azokra a vitapartnereire, akik a történettudomány hagyományos, kritikai, filológiai munkával készített résztanulmányokkal közelítenek, vele jobbra vitatkozva is, témáihoz? Vajon szükségszerű az, hogy ez a kettő: marxi elméleti alapvetés, a társadalmi-gazdasági folyamatok egészben látása, ezek folytonos és új elméleti szempontok szerinti újragondolása, ahogy ezt Molnár Erik tette, és ugyanakkor a másik, a filológiai, kritikai megközelítések elváljanak a marxista történész-műveltségben? Így tettük fel a kérdést. És így tettük fel a kérdést másfél évtized múlva akkor is, már mint kevésbé fiatal kutatók, amikor külföldi kollégákkal a marxista történettudomány összehasonlító történetének lehetséges alapszempontjait vitattuk. Kétségtelen, életművek elemzése – mint pl. a magyar Molnár Eriké –, azután olyan módszertan-történeti tanulmányok –, mint pl. szaktudományos normatívák és elméleti igényesség viszonya; sőt a szocialista országok felszabadulás utáni történettudományos intézményrendszerének, a politika és szaktudomány viszonyának beható vizsgálata konkrét történeti anyagon – adhatnak majd csak megnyugtató adatsorokat és következtetéseket a *marxi elmélet és a történeti szaktudomány* viszonyának megválaszolásához.

*Az MTA Történettudományi Intézete, az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és a Magyar Történelmi Társulat által „Marx és a történelem” címmel 1983. május 20-án tartott ülészen elhangzott előadás

Milyen a történettudomány viszonya Marxhoz, a gondolkodóhoz, aki az emberiség történetére egységes fejlődéstörténeti modellt alkotott, de aki a konkrét történelmi kérdésekben tett külön-külön megnyilatkozásokon túl soha nem bocsátkozott a történettudományos kutatás olyan módszerbeli régióiba, amint tette azt a közgazdaság, a filozófia, az államtan területén? Hogyan találkozott Marx, a marxi eszme és a professzionista történettudomány? Milyen körülmények határozták meg e találkozásokat, és mennyiben hatnak ezek ki mindmáig a történettudomány és Marx, marxista kultúránk viszonyára? Ezekre kell majd feltehetően a már említett nemzetközi vállalkozásnak – melyben a magyar történettudomány is részt vesz – válaszokat keresni. A *Marx évforduló most arra ösztönöz*, hogy ezen készülő összefoglalás néhány megközelítés-szemponjtját, inkább csak mint *kérdés-állításokat*, a közönség elé tárjuk. E rövidke előadás keretében ezek közül is csak két fő vonulat tematikájának jelzésére vállalkozhatunk. Először: mennyiben volt a történettudomány és Marx viszonyára meghatározó az, hogy *Marx eszméi, mint a munkásmozgalom ideológiája* terjedtek a társadalmi-politikai és így a társadalomtudományos gondolkodásban; másodsor: hogyan került szembe a *polgári történetírás Marx eszméivel*? Nézzük az első témakört.

A mozgalom és szaktudomány igényei

A marxi eszmék „felhasználása” – mint ismeretes – nem a tudományokban kezdődött, hanem a társadalmi gyakorlatban, a munkásmozgalomban. Minden eszmerendszer terjedésére, kibontakozására áll az, hogy ezt a kibontakozást nagyon is meghatározza az a *társadalmi-kulturális közeg*, amelyik a maga céljaira azt felhasználja. Az eszmék nem valami elvont racionalitás, „igazság” jegyében vívják meg harcukat az „ellen-eszmékkel”, hanem nagyon is a mindennapos társadalmi igények szerint fejlődnek. Egyes oldalai, gondolatmenetei felerősödnek, mások háttérbe szorulnak. A marxi eszmerendszer esetére fokozottan érvényes ez az általánosítás. Abból a körülményből, hogy Marx tanait a mozgalom mindenkori ideológiai bázisaként is felhasználták, származott már a múlt század végétől annak igénye, hogy ezt az eszmerendszert a köznapi ember részére közérthetően lebontsák. *A marxi tanok ún. egyszerűsítése egyúttal elterjedésüknek alapfeltétele is volt.* Kautsky, Mehring, maga Engels, majd Plehanov s végül Buharin. Ezek azok a nevek, amelyek odakíváncznak a társadalom- és történeti vonatkozású marxi eszmék kiemelkedő népszerűsítői, közérthető összefoglalói közé. Noha itt Marx, Engels és a nyugat-európai munkásmozgalom viszonyáról külön előadás hangzik el, mégis szükségesnek tartjuk röviden kiemelni: mennyire várat magára annak az elméleti tevékenységnek a feltárása, amit a századfordulón a *Die neue Zeit* folyóirat folytatott éppen azzal a szándékkal, hogy Marx és Engels társadalomra, történelemre vonatkozó nézeteit konkrét történeti kérdésekben lebontsa. Kautsky és Plehanov cikkeire gondolunk mindene-előtt. Nemcsak azért látjuk ezt sürgetőnek, mert a marxista gondolkodás történetében az e téren főérdemeket felmutató Kautsky elméleti tevékenységére egészében fény derülne – nemrégiben igen alapos tanulmány tárgyalta nézeteit –, hanem azért is, mert az európai történetírás tanulmányozása azt mutatja: a századfordulótól felnövekvő nem marxista történetírói nemzedékek a nyugati országokban sokáig elsősorban a századforduló ezen Marx-interpretációiból (és nem Marx, Engels eredeti műveiből) ismerték meg a marxi

történelemfelfogást. Kautsky, Plehanov és az olasz Labriola körüli viták (ez utóbbival többek között az akkor fiatal Croce is tanulságos vitát folytatott) érvei az egyoldalú determinizmus-felfogásról, a gazdasági élet egysíkú, mindent meghatározó szerepéről és így tovább – szinte az utóbbi évtizedekig fel-felbukkantak a marxi történelem-interpretáció körüli kritikákban. És tanulságos volna a századelő ezen „iskolájának” felfogását közelebről szemügyre venni azért is, mert Marx történelemre vonatkozó felfogásának utólagos enciklopédikus összefoglalási igénye egy önállósuló tudományág, a „történelmi materializmus” keretében itt kezdődik meg. Ahogyan az úttörés érdeme – és a még hiányzó méltatás az irodalomban – illeti meg Buharint A történelmi materializmus elmélete c. népszerű tankönyv néhány évvel későbbi (1922) elkészítéséért; ugyanígy azt is vizsgálni kellene, hogy ez a népszerűsítő, tankönyv-készítési szándék hogyan járult hozzá a marxi eszmerendszer szétszakításához: a világ általános kérdéseivel foglalkozó dialektikus materializmusra és a társadalommal – tehát az élő világ egy konkrét területével –, történelemmel foglalkozó történelmi materializmusra. Hogy ezek a kísérletek – úttörő érdemeik mellett – milyen problémákat is hordoznak magukban, arról már Engels az 1880–90-es években is nemegyszer panaszkodik. Ez a szükségesnek látszó *egyszerűsítés* – mondja –, módszertanilag *leegyszerűsített* és torzított sémákhoz is vezet; például éppen a gazdasági tényezők mindent meghatározó voltát abszolutizálva, elfeledkeznek a társadalomban uralkodó különböző tényezők kölcsönhatásáról.

A munkásmozgalom történelmében az egyszerűsítés igénye – tömeges méretekben – a Szovjetunió megalakulása után jelentkezett. Megtalálni azt a módot, ahogyan az alacsony kulturáltsági szinten levő lakosság körében (ahol az analfabéták száma szerfelett magas, a könyvkultúra, olvasottsági szint rendkívül alacsony) befogadhatóvá lehet tenni a legmagasabb intellektuális közönség szintjén megfogalmazott marxi tanokat. A marxi gondolatok leegyszerűsített kifejtésében anélkül, hogy itt bármilyen szempontból, akár csak a felsorolás szintjén is, a marxizmus terjedésének történetébe kívánnánk bocsátkozni – kétségtelenül Joszif Viszarionovics Sztálin volt a legkomolyabb értelemben vett klasszikus. Aki nemcsak átfogalmazta az alapműveket egyfajta közérthető nyelvezetre, hanem az ideológiai oktatási formák megszervezetésével, a centralizált, bürokratikus eszközökkel kézben tartott ideológiai apparátussal rendkívül hatékonyra is tette ezt az „iskolateremtő” munkáját; nem utolsósorban a történettudományra terjesztve ki máig élő hatását. Hosszú elmélettörténeti munkára van szükség – s ennek csak az elején tartunk még –, hogy pontosan felmérjük: hol és mikor váltott az *egyszerűsítés* és a *sematizálás* párhuzamos vágányokra. Az azonban historiográfiailag máris bizonyítható tény, hogy a marxi történelemlátás központi kérdésében, az osztályharcok meghatározó szerepét illetően, Sztálin 1933-ban, az élenjáró kolhoznyikok első kongresszusán, 37 sorban fogalmazza meg a történelemkutatást és -tanítást a későbbiekben alapvetően meghatározó leegyszerűsítő gondolatmenetét. Annak bizonyítására, hogy egyedül a szocialista forradalom szüntet meg minden kizsákmányolást, s hogy a korábbi történelemben az egymást követő társadalmi rendek nem voltak mások, mint a kizsákmányolás különböző formái, így fogalmaz: „A rabszolgák forradalma felszámolta a rabszolgatartókat, és megszüntette a dolgozók kizsákmányolásának rabszolgasági formáját.” Majd „a jobbágyparasztk forradalma felszámolta a jobbágytartó urakat, és megszüntette a kizsákmányolás hűbéri formáját”.

Mi történt ezáltal? Valóban nagyon fontos dolog volt – mondhatja joggal a marxizmus eszmék terjedését tanulmányozó történész –, hogy emészthető, áttekinthető formában a társadalom nem értelmiségi rétegei számára is megfogalmazódott: az osztálytársadalmak története különböző anyagi érdekeltségű osztályok összeütközése. Ha azonban arra gondolunk, hogy Marx élete egyik felfedezésének éppen azt tartotta, hogy bizonyította, az osztályok létezése a termelés meghatározott szintjéhez, szakaszaihoz van kötve, akkor már a marxizmus gondolkodási módszerrel teljesen ellentétesnek kell tartanunk azt, hogy Sztálin a különböző társadalmi formációkban végbemenő osztályharcokat egy szintre hozza. Minősíti is természetesen a kor politikai-ideológiai gyakorlatát, hogy a tankönyv- és kézikönyv-irodalom elfogadott normatívája lett az antik vagy a középkori társadalomban ugyanolyan osztályharcos összecsapásokat keresni és találni, amilyeneket Marx és Engels pusztán a kapitalizmus, immáron pártokba, programokkal szervezkedő osztályküzdelmeiről megállapítanak. Erre a koncepcióra épülve íródtak az 1940-es években azok a tankönyvek, amelyekből a szocialista országok egyetemeken is tanították a történelmet, amelyek kollokviumi, szigorlati anyagként immáron generációk fejében rögzítették a marxizmus történelem-interpretáció e sajátos, sematizált formáját.

Az osztályharcoknak, mint a történelem előrehajtó erőinek sematizált értelmezése azután sajátos szerepet kap az 1938-ban született sokáig klasszikusnak számító műben, A dialektikus és a történelmi materializmusról c. brosúrában. Sztálin itt abból kiindulva, hogy az anyagi világban az ellentmondások a fejlődés előrehajtó erői, és ezek „felfakadása útján” megy végbe a fejlődés, mondja ki, hogy akkor a társadalomban is így van ez. Nem reformista módon elkenni kell tehát az osztályellentéteket – írja –, hanem következetesen végig kell azokat harcolni. A világ anyagi egységének bizonyítása, ellentmondások törvényének elfogadtatása, akár a szemináriumokon, akár az elméletileg iskolázatlan, akkori tanári-kutató gamitúra számára úttörés volt, és az őszintén érdeklődők számára a felfedezés erejével hatott. Mint ahogyan annak belátása is fontos társadalomtudománnyal foglalkozók esetében, hogy a társadalmak életében is az ellentmondások érvényesülnek. Az azonban már a marxizmus gondolkodási módszertől való teljes eltávolodás volt, hogy ezekből a világ egészére vonatkozó általánosításokból vezették le az osztályellentétek előrehajtó erejét a társadalomban. Hiszen Marx és Engels – mint tudjuk – nagyon is a konkrét társadalom-elemzésekkel jutottak el az osztályharc és azok történelmi meghatározottságának kimutatásához. Az általános elmélet – letéteményese a korban a filozófia, s emellett az ún. marxista tárgyak – és a konkrét kutatómunka – jelen esetben a történelmi szaktudomány – viszonya sérült meg ezáltal. S tanítottuk ezt is, rögzítettük kézikönyvekben és generációk fejében évtizedekig. Az azután már a személyi kultusz politikájának ismertetőjegye e gondolatmenetben – az osztályharcok felfakadásának beállításánál maradván –, hogy 1938-ban, az éleződő osztályharc teóriájának korában, mit jelentett az osztályharcok „következetes” végigharcolása, milyen politikának volt ez az elméleti bázisa. Így találkozott a történelemlátásban a *marxizmus eszmék terjedése, leegyszerűsítése, politikai propaganda és politikai koncepció*. A történettudomány és Marx találkozásának ez egyik, a szocialista országok Marx-felfogását talán generációkra meghatározó élménye. Hibák, amelyek – mint ma már tudjuk –, nem a marxizmusból, hanem annak eltorzításából következtek, s amelyek kijavítása a XX. kongresszus után indult meg.

Az a tény, hogy a marxi eszmerendszer, így a történelemre vonatkozó marxi megállapítások is együtt éltek, terjedtek a munkásmozgalom politikai harcaival, más vonatkozásban is éreztette, illetve érezteti hatását szaktudományunkban. A munkásmozgalom természetesen a maga osztályharcos céljaihoz kívánt meríteni a marxi örökségből. Széles körben azokat a Marx–Engels műveket terjesztette, amelyeknek központjában a társadalomban kiéleződött *ellentétek*, az *osztályharcos összeütközések állnak*: a Kommunista Kiáltvány, az 1851. december 2-i államcsíny elemzése, a Brumaire, az 1870–71-es francia–porosz háború, illetve a Kommün történetét feldolgozó *Oszályharcok Franciaországban*. Korszakok, amelyekben valóban megvalósulásában tárulkozik fel az oly sokszor idézett marxi kitétel: a forradalmak a történelem mozdonyai. Ha viszont történetileg egészében nézzük a marxi életművet, benne azokkal a munkákkal, amelyek a nem forradalmi periódusban íródtak, mint például A német ideológia, vagy A tőke, akkor ezekből már sokkal erőteljesebben domborodik ki: Marx egész történelemlátásában milyen meghatározó szerepe volt a termelési-munkavégzési tevékenységnek. Emlékezhetünk azokra a megfogalmazásokra például, amelyeket a Német ideológiában olvashatunk lépten-nyomon arról, hogy az „érzéki világ . . . az iparkodás és a társadalmi állapot terméke, mégpedig abban az értelemben, hogy történelmi termék, számtalan nemzedék tevékenységének eredménye, amelyek közül mindegyik az előtte járónak a vállán állott, annak iparát és érintkezését továbbfejlesztette . . .” Vagy emlékezhetünk A tőkében a munkavégzésről, mint egyedül az emberre jellemző tudatos tevékenységről adott fejtegetésekre, amelyeknek jelentőségét az „emberi történelem” megírásához történetírásunk még nem gondolta teljesen végig. Vajon ma, amikor a történeti szintéziseinket, monográfiák sorát írjuk, figyelünk-e az egyes korszakok mozgóitnak megragadásakor a politikai összeütközések, gazdasági trendek mellett ennek a társadalom mélyén munkáló emberi munkavégzésnek, környezetalakító, emberi viszonylatokat átgyúró tevékenységnek a valós szerepére?

És ezzel függ össze egy sajátos figyelemkoncentráció, egy jellegzetes *csomópontrendszer a történelmi korszakok* tekintetében is. Felfogásunkban mélyre ivódott egy szerves láncolat a történelem ún. „progresszív” korszakairól: az antik, majd a renaissance, a francia felvilágosodás a polgári forradalommal, az 1848–49-es forradalmak, majd a proletárforradalmak. De vajon fordítunk-e elég gondot a történelem ún. *felhalmozási periódusaira*? A koraközépkor történetére, amikor az európai népek eszközkultúrája döntően átalakul, magának Európának benépesedése és a táj művelése alá fogása megtörténik; de ugyanígy figyelünk-e a renaissance-t vagy a polgári forradalmakat megelőző periódusokra, amikor a társadalom belső munkamegosztásában, a csere- és érintkezési viszonyokban, a szokásrendben azok a döntő változások megtörténnek, amelyek végeredményben kitermelik az ún. forradalmi összecsapások feltételeit? S hogy visszatérjünk Marxhoz: vajon nem Marx, a gondolkodó, a kutató elme sokoldalúságát szűkítjük le, amikor ezekről az elemzésekről megelégedünk? Annál is inkább így kell szemügyre vennünk Marx-ismeretünk ilyen természetű tehertételeit – amelyek értelmében mi a marxi gondolatokat elsősorban csak az osztályütközésekhez kulcsot adó eszmerendszernek tekintettük –, mert a polgári történettudományban Marx gondolatainak előretörése éppen annak köszönhető – legalábbis így látszik –, hogy azokban a történelem egészére, az emberi cselekvés mindennaposságára is alapvetéseket találnak. Talán azt is mondhatnánk: a forradalmak valóban a történelem mozdonyai, de ne felejtjük, hogy sínek nélkül

ez a mozdony sehová sem juthat el, és ha nincs aki fűtse, mégpedig szakszerűen fűtse – a gőznyomás, a fűtőanyag, sebesség és kazánteherbírás értő figyelembevételével –, akkor a mozdony fel is robbanhat és sehová nem jut. Mint ahogyan arról se feledkezzünk meg, hogy a mozdony csak akkor van értelme, ha mögötte kocsik sorakoznak, amelyek embereket szállítanak valamilyen irányba.

De ez már átvezet az előadásunkban követni ígért másik nyomhoz: a *marxi életmű* és a *nem marxista* történetírás találkozásához.

Polgári szaktudomány és Marx

Marxot kora, a 19. század derekának történettudománya, az ereje teljébe érkező, immáron egyetemi szeminárium-kézikönyv-rendszert, folyóirat-kultúrát, szakszerű tudományos apparátussal ellátott történetírói műfajokat kialakító szaktudomány – nem vette komolyan.

Nem vette komolyan már csak azért sem, mert e szaktudományos intézményrendszer kiépülésének és így a történettudomány társadalmi szerepe megnövekedésének alapja az volt, hogy az újkori európai államok a történettudományban a „nemzeti tudományt” látták. Olyan tudományt, amely a nemzeti ideológia egyik alapelemét, a *nemzeti történelmet* dolgozta fel és szállította azt a társadalmi gondolkodás számára folyóiratokban, iskolákban oktatási tárgyként. A marxizmus, amelyik nemcsak hogy közömbösnek látszott a nemzeti identitás irányában a 19. század végi polgári történettudósok szemében, hanem – és ezt már jól érzékelték – a nemzetköziség jelszavát tette programjának alapjelszavává, ezért is elfogadhatatlan volt számukra. A nemzetben a legtermészetesebb történeti képződményt látták, olyan közösséget, amely a történelemben felhalmozott kincsek kiteljesítője, a nemzetköziségben pedig csak történetietlenséget találtak. – De nem méltatta figyelemre a történettudomány a marxi felfogást azért sem, mert a maga tudományosság-felfogásától teljesen idegen volt egy olyan társadalomelmélet, amelyik a maga *múlt-elemzését egy aktuális politikai program*, a proletárforradalom elérésének céljával végezte. *Egyszerűen nem vették komolyan, azt csak politikai ideológiának tekintették.*

Részben Kautsky, Plehanov, Labriola már említett írásai, részben pedig társadalomtörténeti, tudományon kívüli tényezők készítették Marx eszméinek számbavételére a polgári gondolkodást a századfordulón. A tudománytörténet a modern társadalomtörténetírás és gazdaságtörténetírás születését a gazdasági-társadalmi tömegjelenségek meghatározóvá növekedésére vezeti vissza ez időben. Ugyanebből magyarázza a szociológia, a tömeges jelenségekkel foglalkozó tudomány kiterjedését is. Ugyanígy joggal számíthatjuk a történetírásban a társadalmi-termelési szféra története iránti érdeklődés megújulásának okához a mindennapi politikai és társadalmi életnek azt a változását, amely a századvégen lezajlik: tömeges kultúrjelenségek az anyagi kultúrában és a szellemi életben egyaránt, a politikai mozgalmak, tömegmozgalmak általánossá válása. Ez az az időszak, amikor általános elutasítás mellett a polgári történetírás mégiscsak felfigyel és foglalkozik Marx nézeteivel, akár mint a történelem kutatásába filozófiai szempontokat hozó felfogással, akár úgy, mint az ún. „gazdasági materializmus”-sal, akár mint szocialista ideológiai áramlatok elméleti alapvetésével. Érdekes jelenség, hogy bibliográfiánk pusztá-

áttekintéséből kiderül: a német szellemi életben az 1900-as évek elején az említett marxista *Die neue Zeit*-en kívül nemcsak olyan periodikák, mint az *Archiv für Sozialwissenschaft*, vagy a *Sozialistische Monatshefte*, de a különböző gazdasági, filozófiai, pedagógiai és szociológiai folyóiratok szintén szükségét látják cikkeik közlésének a marxi–engelsi történelemlátásról. Sőt, megjelennek az első olyan monográfiák is, amelyek részben vitatkozva Kautsky, Labriola nézeteivel, összefoglaló áttekintést adnak Marx történelemfelfogásáról. *Woltmann* (1900), *Hammacher* (1909), *Lorenz* (1897) könyvekben tárgyalják a marxi filozófiai rendszert, a „történelmi materializmus”-t, vagy a „materialista történelemfelfogás”-t.

A marxi történelemfelfogás a történettudományos műveltséganyag egészében való „elhelyezéséről” legpregnansabban mégis a korabeli nagy kézikönyvsorozatok vallanak, hiszen azok rendszerezői igénnyel nyúlnak a tudomány egészéhez.

Hosszú kitekintés kívánkoznék most természetesen ide annak érzékeltetéséről, hogy a 19. század első számú társadalomtudománya, a történettudomány, hogyan érkezik el a nagy módszertani összefoglalók készítésének stádiumába a múlt század végére. Ehelyütt csak utalásszerűen emlékeztetünk néhány tényre. A 19. század közepének nagy vívmánya az intézményesen kiépülő szakszerű történettudomány normatíváinak kialakítása. Ranke, Droysen, Waitz, Wattenbach szemináriumai a kialakuló forráskutatás, az úgynevezett segédtudományok differenciálódása az európai történetírásban általános követelménnyé tette azon készségek elsajátítását, amelyek birtokában a történész forrásainak szakszerű kritikáját elvégezhetette. A németeknél a század közepén Dahlmann, Waitz, Wattenbach stb., a franciáknál az 1880-as években Langlois - H. Stein, Lalane, Monod tollából megszületnek a nagy alapkézikönyvek. Ezeket követően a következő évtizedekben természetesen felmerül az igény arra is, hogy a történettudomány egész eddigi *gondolatrendszerét és elméleti alapvetését áttekintsék*. Nemcsak a szakszerű történetírás hazájában, Németországban születnek meg az elméleti munkák – részben a századvég nagy módszertani vitájának ösztönzésére is. – Bernheim Lehrbuchja, G. Wolf Einführung-ja (1910), vagy a már említett Lorenz és E. Meyer szintetizáló elméleti munkái, de megszületnek a francia Langlois és Seignobos, az angol Freemann és az orosz Lapo-Danyilevszkij módszertani szintézisei is. Ez utóbbiak mintegy betetőzését kívánta adni a két nagy kézikönyvsorozat: *A. Meister*: Grundriss der Geschichtswissenschaft és a *Below*, valamint *Meinecke* szerkesztette *Handbuch der mittelalterlichen und neuesten Geschichte* c. sokkötetes művek. Ezek már csak azért is figyelemre méltóak, mert a századfordulótól a második világháborúig a nemzetközi történettudományban valóban kézikönyvként funkcionáltak, történésznemzedékek módszertani-elméleti alapvetését adták.

Meister módszertani sorozata 1913-ban A történetfilozófia c. kötetben „A gazdasági-materialista történetelmélet” címszó alatt foglalja össze néhány sorban a marxi történelemértelmezéssel, mondván, hogy az erről szóló irodalom nagy része tudományosan alig jöhet számításba. Az elméletről elmondja, hogy az egyoldalúan a gazdasági életet teszi meg a történelmi folyamat meghatározó faktorának; említi az osztályharcok tanát, azt, hogy a filozófusok Marxot Hegellel rokonítják, s megállapítja, mivel a történelmi folyamatból csak egyetlen tényezőt emel ki, a gazdaságit, ez az elmélet nem tartható.

A Below–Meinecke kézikönyvsorozat, amely a történettudomány eredményeinek *tematikus összefoglalására* is vállalkozik, az első világháború előtt nagy terjedelmű történetírás-történelmi összefoglalót tesz közzé 1911-ben *E. Fueter* tollából *Die Geschichte der*

neueren Historiographie címmel. A 620 oldalas munka 3 sorban, petittel szedve, mellékesen tartalmaz utalást Marxra, ott is inkább Marx és Hegel eszmerendszerének rokonosságát emelve ki. A sorozat elméleti jellegű kötete azután már sokkal nagyobb teret szentel Marxnak. Az egyik szerkesztő, a nagyhatású konzervatív történetíró, Below, a német történetírás 19–20. századi történetéről írott monográfiájában (először 1916-ban, másodszor 1924-ben jelent meg) külön fejezetben, érezhető toleranciával kezeli Marxot. Ő nem azt mondja, mint sok kortársa, hogy „Marx történetietlen”, Engels „dilettáns”, hanem azt igyekszik bizonyítani, hogy Marx semmi eredetit nem tett. Az 1830–1840-es évek gazdaságtörténeti irodalmában minden megtalálható, amit Marx a gazdasági meghatározottságról ír – mondja –, ugyanígy megtalálható az eszmék társadalmi-gazdasági meghatározottságának gondolata Adam Müllernél, amit pedig Marx másik nagy felfedezésének tartanak. Below emellett azt sem mulasztja el kimutatni, hogy a tiszteletre méltó hatalmas Marx-olvasmányjegyzékből hiányoztak bizonyos olyan fontos szaktudományos, Marxék korában a szakmában már olvasott munkák, amelyeknek ismeretében Marx–Engels egészen másként látták volna az emberiség történelmét. (Utal pl. arra, hogy az osztályharcokról szóló megállapítások megfogalmazásakor Marxék bizonyíthatóan nem ismerték a germán közösségekről szóló irodalmat – így Sybel munkáját –, s azt Engels csak a későbbi kiadásokban vette figyelembe. Kétségtelen: a konzervatív Below nagyon is jól érzett rá – s ma is helytállóak tárgyi észrevételei –, mennyire be kell helyezni Marxék irodalmi tevékenységét a kortársi termékek közé. De fontosabb mindennél, hogy az ő érvelésében már megjelenik a marxi felfogás ellen a vád, az, hogy *pártpolitikához kötődik*. Az egyoldalú gazdasági determináció mellett lényegében ez lesz az a másik érv, amely a polgári történetírás jelentős részét az egyébként nem is olvasott Marx elutasítására ösztönzi az 1950-es évekig. (A nem olvasott és nem ismert Marx. Fontosnak tartjuk ezt megjegyezni. Jellemző: Below, korának egyik legműveltebb történetírója Marxtól, Engelstől csak a Kommunista Kiáltványt ismeri és azokat a marxi interpretációkat, amelyek jobbra a századfordulón keletkeztek, s amelyekről már szót ejtettünk: elsősorban a Die neue Zeit cikkeit és Hammacher könyvét.)

A két háború közötti történetíráshoz azután majd az 1930-as években sajátos módon az „új” tudományágakból, a szociológiából, a közgazdaságtanból is megújult gazdaságtörténetírás közvetítésével kerül Marx.

A szociológia – mint arra a szociológia-történeti irodalom rámutatott – a marxi eszmékben rejlő társadalomtudományos gondolati anyagra már a 19. század második felében felfigyel. Durkheim, Tönnies, nem szólva Simmelről, Mannheimről, az emberi társadalom érintkezési rendszerek rekonstrukciójához sorra idézik, interpretálják Marxot. Az első világháború, a forradalmak után nemcsak Max Weber, akiről mindig megemlékezünk, de a szakszerű modern szociológia olyan mesterei, mint Vierkandt (Handwörterbuchja az 1930-as években meghatározó olvasmány), vagy még a nácizmussal sokban érintkező, a magyar történettudományra is hatást gyakorló Hans Freyer szintén merít Marxból. Igaz, mindnyájan keresik az elhatárolási pontokat, de idézik, vitatkoznak vele. A század elején talál rá a marxi gondolatokra – nem Marxra, hanem a marxi gondolatokra, mindenekelett az előbb említett szociológiai irodalom olvasása közben – a történettudományban a modern társadalomtörténeti irányzat. Franciaországban a századelőn H. Berr és később, az 1920-as évek végén, 30-as években az Annales, Magyarországon pedig a harmincas években Hajnal István. Szinte megdöbbenő olvasni Hajnal fejtegetéseit az emberi

érintkezések természetéről, ezek egymásbafonódó és determináló jellegéről a termelésben, gondolkodásban és tudni azt, hogy a szerző kezébe sem vette az ugyanezen gondolatokat, néha még megfogalmazásában is egyezően tartalmazó „A német ideológia”-t. Az eszmeáramlatok kifejlődésének sajátos, gyakorta elfelejtett jellegét láthatjuk itt magunk előtt. A modern tudományos információk erdejében a szaktudós adott, konkrét kutatott kérdésben veszi kézbe a korábbi szakirodalmat. Azt vesz abból ki, épít be elméleti konstrukciójába, ami témájának megoldását elősegíti. A *teória* tehát nemcsak a köznapi, de a tudományos gondolkodás szintjén sem „tisztán” a maga rendszer-egészeiben oldódik fel, terjed, sokkal inkább elemeiben, leggyakrabban konkrétan, a *kifejtés tényanyagához tapadva*. Így magyarázható az is, hogy a polgári történetírás számtalan képviselőjénél – akik sem Marx osztályharcokról szóló elméletét, sem a marxi gazdaságtani elméletet értéktöbblet-termelésről, és így tovább, nem fogadják el – az elmúlt száz esztendőben Marx tanai, sőt módszerei ún. magától értetődő igazságként jelennek meg, anélkül, hogy a szerzők erről tudnának.

Milyen következtetések adódnak a *mai szaktudomány* számára mindebből? Mindenekelőtt az, hogy a *marxi eszmerendszer kihatását a szaktudományokra*, így a történettudományra, *ne tankönyvszerű elsajátításként* képzeljük el. De következtetés adódik részben a mai és részben a korábbi nem marxista magyar történetírás kezelésére vonatkozóan is.

Ami a mai nem marxista irodalmat illeti, fel kell ismernünk a valós helyzetet: a szaktudományon belüli nemzetközi vitáinkban – és itthoniakban is – nem ideológiai rendszerek egységében, hanem konkrét tények értékelésében folynak az összecsapások. És nem olyan asztal körül – mint ahogy korábban elképzeltük –, ahol egyik oldalon ülnek a marxista (jobbára az ugyanazon tananyagon iskolázott szocialista-oroszok), a másik oldalon pedig a polgári (jobbára a nyugati országokból jövő) tudósok. De ugyanakkor tudomásul kell vennünk, jobban fel kell figyelniük, mint eddig tettük, arra is, hogy a nyugati történetírásban az 1960-as évektől hatalmas Marx-renaissance indult meg.

Ennek historiográfiai eredői sokfelé vezetnek. Hadd idézzek ismét csak néhány tény a kezdeti marxista történetírás összehasonlító történetére végzett kutatások anyagából. Az ötvenes évek nyugati *nem marxista* Marx-irodalmára rányomta bélyegét a hidegháborús politikai helyzet. S sorra születnek meg azok az elméleti munkák, amelyek a marxizmusban csupán egy politikai rendszer – és természetesen erősen kritizált rendszer – ideológiáját keresik. A hatvanas évek nagy társadalmi-közgondolkodásbéli eltolódásai azután érdekes változásokat hoznak. Nemcsak a szaktörténetíráson belül bontakozik ki egy marxista szárny (Magyarországon az angol Hobsbawm, a francia Vilar ismert leginkább), nemcsak az új, fiatal – kissé kócos, hangos – generáció, kiábrándulva a konzumtársadalom áldásaiból, fordul a társadalmi termelés és elosztás, az új társadalmi berendezkedés elméletét hirdető filozófus Marxhoz (nálunk igen kevés irodalmi megértésre találva), de Marxhoz fordul, Marxtól eleméz, beemeli a maga szaktudományos műveltséganyagába a társadalmilag konzervatív vagy liberális irodalom is. Nemcsak a marxizáló új baloldal, a New Left ideológiájában, vagy a nyugatnémet Das Argument körül találjuk a marxista módon gondolkodó, egyelőre még nem kiemelkedő, de számos fiatal történészt (a frankfurtiakról most nem is szólva), nemcsak a megújuló nyugat-európai közigazgatás- és társadalomtörténet használja Marx tanait, de beépíteni törekszik azokat, elemzi azokat a legtradicionálisabb történetírás is. Nem egy területen ott tartunk, hogy a Marxszal fog-

lalkozó elméleti irodalom – most csak a történelem területéről beszélek – több kérdésben (például az ember és társadalom, a mindenkori szerszámkészítő, technikát használó, a homo oeconomicus stb. megvilágításában) a nyugati országokban kiterjedtebb, mint nálunk. Vajon ismerjük-e eléggé ezeket az interpretációkat? B. Ollman elemzése az 1970-es évek elején Marx kapitalizmus-koncepciójáról, W. H. Shaw és Cohen könyvei a marxi történelemelméletéről az 1970-es évek végén, M. Reader könyve Marx történeleminterpretációjáról szintén az 1970-es évek végén. Csak néhány és figyelemfelhívó szándékkal kiragadott cím tanúsítja, hogy az angolszász irodalom is immáron teoretikus igényrel foglalkozik Marx és a történettudomány viszonyával. És a sort joggal zárja a nyugati világ legtekintélyesebb történelemelméleti folyóiratának, a History and Theory-nak Marx-száma (1982. évi utolsó szám), amelynek elemzési szempontjait – összes vita-kérdésünkkel együtt – a mi történettudományunknak is figyelemmel kell kísérnie.

De a marxi eszmék terjedésének ilyen jellegéből a szaktudományon belül, mint említettük, következtetés adódik arra vonatkozóan is, hogyan kezeljük saját, *korábbi nem marxista* történetíróink örökségét. Nem feledkezhetünk meg e korábbi szaktudomány és a marxi eszmék viszonyának mérlegre-tevésekor arról sem, hogy ők milyen Marx-interpretációval találták magukat szembe. A fentebb idézett Hajnal István – akinek marxista tanítványai Erdei Ferenc, Márkus István, Majláth Jolán voltak – szintén többször neki-rugaszkodott a felszabadulás után, hogy tisztázza viszonyát a marxizmushoz. Egyoldalú filozófiai megközelítés, a gazdasági tényező egyedüli kiemelése, a napi politikai célok programszerű követése – ezek a felszabadulás után, a kis brosúrákból, az első válogatásokból a marxizmust szövegszerűen megismerő Hajnal kifogásai. Vajon a forradalom-elmélet el nem fogadásán kívül a marxi eszmerendszer ilyen visszautasításában nincs része annak is, hogy a kor marxizmusa – mint arra korábban kitértünk –, valóban tele volt sematizmussal, rosszértelmű napi-politizálással? Azt hiszem, egyértelműen válaszolhatjuk: kétségtelenül van. És figyelmeztet bennünket mindez arra is, hogy a marxizmus a társadalomtudományokon – így a történettudományon – belül a 20. század végén elsősorban mint a szaktudományok szintjén létező megközelítés élhet.

Elmélet és szaktudományos módszertan

Történettudomány és marxi eszmerendszer találkozásának e máig kiható tanulságai után röviden szólnunk kell arról is, *létrejött-e, folyamatban van-e a találkozás a történettudományban a szakmai-módszertani tudásanyag és az immáron megjobbított, dogmatikus kölönceitől szabaduló marxista teória között?*

Csak emlékeztetni szeretnék arra, hogy a munkásmozgalmon belüli oktatási formákban vagy a baloldali történeti publicisztikában legjobb esetben a marxi eszmék konkrét kifejtése, a marxi gondolkodási módszer megismertetése történhetett. A történeti szaktudomány évszázados metodikai elvei és a marxi eszmék szembesítésére az első kísérletet a Szovjetunóban Pokrovszkij és iskolája az 1920-as évek végén tette. Az 1930-as évek elején bekövetkező „ideológiai reformok” azonban a történelemkutatás és -tanítás új kezdeményezéseit is maguk aká temették.

A XX. kongresszus után – az 1960-as években – ismét a Szovjetunióban, mindenekelőtt a szibériai új, felfejlesztett egyetemeken került aztán sor az első lépésekre a

marxista társadalomelméletből következő szakmódszertani alapelvek végiggondolására. Párhuzamosan ezekkel az NDK-ban, jobbra filozófiai általánosítások szintjén Lengyelországban, majd a hetvenes években bizonyos szerény kezdeményekkel Magyarországon figyelhető meg e jelenség. Mi következik abból a marxi felismerésből, amely A német ideológiában fogalmazódik meg, hogy ti. minden gondolkodás, így a történeti gondolkodás is, saját korától meghatározott? Mi vezeti a történetíró: a forrásanyag, a neveltetés, a társadalmi-politikai ráhatások? És tovább: abból a felismerésből, hogy az emberek nagyon is meghatározott viszonyok közepette, maguk kiépítette viszonyok közepette termelik újjá környezetüket, az anyagi életviszonyokat, mennyire kell a ránk maradt emlékekben – tárgyi, írásos, szóbeli emlékekben –, mint forrásokban mindig is létrehozó társadalmat, mint forrástermelő közeget keresnünk? Hogy forrásainkat megfelelő kritikával értékelhessék, miért nem tartozik hozzá forrásismeretünkhöz, mint modern forrástani ismeretanyag, mint filológiai készség a keletkezés kora részleteinek, társadalom-technika- és kultúrtörténeti részkérdéseinek alapos ismerete? Vajon a mindenkori termelési kereteknek, a munka- és csereviszonyoknak mozgató, előrehajtó erejét megmutatni kívánó történettudománynak nem kell-e egész forráskezelési rendszerét (a forrásörzés intézményeitől a forráskritikai készségek kialakításáig) újragondolnia? Nem kellene-e éppen a szürke, a mindennapok emlékeiként ránk maradó (elsősorban anyagi és szóbeli) *tömeges emlékműanyag*, mint *forrásnak nagyobb helyet adni szaktudományos gondolkodásunkban*, szakítani a 19. század forrástanának máig ható egyoldalú, írásos anyagra koncentráló szemléletével? Kétségtelen, nem elméleti, hanem inkább szűkkörű szakmai konferenciák napirendjére kívánczó kérdések ezek. Említésükkel csupán jelezni kívántuk: megítélésünk szerint a marxi eszmerendszerre ráépülő marxizmusnak a 20. század végén el kell jutnia oda, hogy a világra vonatkozó általános ismeretelméletből feloldódjék a *konkrét szaktudományos gyakorlatban*. Az már külön tanulmány vagy akár konferencia témája lehetne, vajon véletlen, hogy egy-egy korszak politikai-ideológiájának nagyon is függvénye, hogy egy szaktudomány mikor érzi magát elég erősnek ahhoz, hogy a konkrét elemzések, a napi tudományos gyakorlat során tegye mérlegre elvek, elképzelések igazát, vagy ha kell, mutasson rá az elképzelések és konkrét tényanyag discrepanciájára, elképzeléseink szükséges újragondolására, ha kell, megváltoztatására?

Szaktudományos módszertani felkészültség – marxi alapozású elméleti igényesség. Amikor e kettő szimbiózisát sürgeti a mai kutató, nemcsak azért teszi, mert a húsz esztendővel ezelőtti élmények meghatározóak voltak, nem is csak azért, mert áttekintve a marxista történetírás nemzetközi pozícióit, átütően eredményesnek egyedül azt a gazdaságtörténeti irányzatot látja, amelyben ez a kettő: az *elméleti igényesség és a szakmódszertani felkészültség* találkozott. De sürgeti e kettő együttes jelenlétét szakmai műveltségünkben azért is, mert úgy látja: *nincs ideológiailag, világnézetiileg helyes, de metodikailag, képzettségben gyenge álláspont, amely hatékony lehetne.*

És továbbgondolva azt az elméleti igényt, amelyet húsz esztendővel ezelőtt Molnár Erik fogalmazott meg a folytonos megújulásról – számunkra ma is élményt jelentve –, azt csak úgy látjuk magvalósíthatónak, ha az elméletileg friss marxi szellemű újragondolás és immáron a szakmódszertani felkészültség találkozik a történetírói gyakorlatban.

Ференц Глац: Марксова теория и историческая специальная наука

В статье пишется о том, что какую интерпретацию получила Марксова идея в исторической науке.

1. В первой части статьи поднимается вопрос о том, какое воздействие получило марксистское понимание истории со стороны той особенности марксизма, которая заключилась в том, что он (то есть марксизм) был создан и распространен как идеология рабочего движения. Статья указывает на следующее явление: распространение и формирование каждой идеи в основном определяются именно той общественно-культурной средой, которая употребляет ее для своих целей. В статье определяются три таких фактора, действующих и в сегодняшней марксистской историографии.

а) Первым фактором было упрощение марксистских учений, вместе с тем оно и являлось основным условием для их распространения. Статья рассказывает в этом процессе упрощения — особенно в результате идеологической деятельности И. В. Сталина — пути к схематизации. Анализируются упрощенные, сталинские положения о классовой борьбе, по которым представляется, что и в рабовладельческом и феодальном и буржуазном обществах классовая борьба может быть одинаковой. Автор доказывает, что эти взгляды Сталина лежат в основе вузовских учебников доказывает, что в основе вузовских учебников и идеологических брошюр 1940-х годов, которые после 1945 года в социалистических странах служили основой квалификации историков и которые до наших дней оставили свою печать на значительной части идеологического аппарата, вузовской подготовки историков и преподавания истории. Возникла мысль: надо было бы заниматься процессом, происходящим с 1930-х годов, в результате создания идеологического аппарата, как произошел распад обществоведческих знаний на идеологические (так наз. марксистские) предметы и на научно-исследовательскую работу? Как методологически так и в тематическом плане историография имеет последствия такое утверждение, по которому марксизм является идеологией рабочего движения.

б) Методологически они показываются прежде всего в том, что из всего творчества Маркса мы подчеркнули его анализы революционных периодов и считаем, что они играют единственно определяющую роль в основе марксизма. Но, если смотреть на марксово творчество целиком, тогда оказывается, что Маркс считал, что в формировании истории самую значительную роль надо придавать трудовой деятельности, повседневности человеческой работы. А такой методологический аспект не достаточно чувствуется в научных обобщениях ни в Венгрии ни в других странах социализма.

в) Но все это вместе показывается и с односторонностью тематики. В исторических обобщениях мы придаем своеобразное узловое значение революциям античности, возрождения, эпохи просвещения, буржуазным и пролетарским революциям, а в то же время не обращаем достаточного внимания на периоды истории так наз. аккумуляции, то есть на такие периоды, когда происходит заселение континента, или поднятие целины одного или другого участка земли, когда меняется инструментальная культура общества, когда изменяются меновые и контактные отношения, общественные обычаи, — периоды, которые в конце концов создают условия так называемых революционных столкновений. По мнению автора: развязка этих противоречий является и условием возрождения марксистской исторической мысли.

2. В следующем разделе автор пишет о том, что с конца 19 века историческая наука каким образом стала заниматься всем творчеством Маркса. Дается анализ теоретических обобщений по этому вопросу немарксистских историков. Составлена картина монографий и двух значительных серий справочников первой половины нашего века: а) *Grundriss der Geschichtswissenschaft*, редактором которой явился Meister; б) *Handbuch der mittelalterlichen und neuere Geschichte*, редактором этой серии были Below и Meinecke. (Особое внимание обращает на критику Маркса, данную Веловым.) Названные справочники, как известно, определили материал теоретико-методологической квалификации нескольких поколений историков стран Восточной-Европы. Автор коротко занимается литературой о Марксе, написанной в 50-х годах, а потом разбирает ценную теоретическую литературу 1970-х годов, написанную прежде всего англосаксонскими авторами о Марксовой интерпретации истории.

3. И наконец, ставлен вопрос о том, что состоялась-ли встреча марксистских теорий с профессионально-методологическими знаниями в исторической науке? Автор ссылается на стремления, возникшие в 1960—1970 годах в СССР, ГДР, в Польше и до некоторой степени Венгрии, целью которых явилась продумать за ново, на Марксовых основаниях исторического мышления, всю систему источниковедения. По мнению автора в процессе пересмотра с 19-го века унаследованной, классической, исторической методологии — анализируя взгляды Маркса на общества — мы имели бы большую пользу как в области изучения источников нового типа, так и в плане исследования истории нового времени. Такое же значение могла бы иметь комплексная интерпретация Маркса в процессе престройки оставшихся с 19-го века нашей учрежденности сохранения источников, наших способностей критики источников, предметов нашей образованности (имея в виду употребление письменных, устных и материальных памятников).

Автор считает самой слабой стороной марксистской теории сегодняшних времен, что в марксистской историографии она не сочетается с соответствующим, научно методологическим, основным образованием.

Ferenc Glatz: Marxist Theory and the Science of History

The study shows how historians have interpreted Marx's ideas.

1. The first part examines how the fact that Marxism came into being and spread as the ideology of the working class movement influenced the Marxist view of history. It points out that the formation and spread of every system of ideas is fundamentally determined by the socio-cultural milieu utilizing it for its own purposes. It refers to three such factors which have an effect on contemporary Marxist historiography as well.

a) The simplification of Marxist ideas which at the same time was the precondition of their propagation. The study describes how these simplifications led to simplified stereotypes. It analyses Stalin's simplifying manifestations that suggested a uniform class-struggle in the slaveholding, feudal and bourgeois societies. It points out that the university textbooks and ideological brochures of the 1940s, that later became the pillars of historians' training and have greatly influenced ideologists, university training of historians and the teaching of history up to now, were based on the Stalinist views. It raises the problem how from the 1930s as a result of the building out of an ideological apparatus the theory (so called Marxist subjects) and practical research work have diverged in the field of social sciences. Marxism being the ideology of the working class movement has had its consequences in historiography methodologically just as well as in the choice of research topics.

b) Methodologically this primarily means that the analyses of revolutionary periods were pointed out in Marx' lifework and the determining role of revolutions was considered as the condition *sine qua non* of Marxism. The whole of Marx's lifework, however, shows that Marx thought history was shaped mainly by human labour, by everyday human activity. This methodological point is not satisfactorily echoed by the scientific syntheses published in Hungary and other socialist countries.

c) This is paralleled by a certain onesidedness in the choice of research projects. Our syntheses focus on the antiquity, the Renaissance, the Enlightenment, the bourgeois and proletarian revolutions. At the same time we do not satisfactorily cover the so called "accumulating" eras of history when people settle and start the cultivation of land in the different areas, the tools, ways of exchange and communications, mentalities transform — ages that in the final analysis produce the preconditions of revolutionary conflicts. According to the author the solution of these contradictions is also a precondition of the renewal of the Marxist view of history.

2. Next the author shows how from the end of the last century the science of history started dealing with Marx' lifework. It analyses the theoretical syntheses of non-Marxist historians from this aspect. Besides monographs on the subject it also deals with the two great handbook-series of the first half of our century: with the *Grundriss der Geschichtswissenschaft* edited by Meister and the *Handbuch der mittelalterlichen und neuesten Geschichte* edited by Below and Meinecke (with special regard to Below's Marx-criticism). These handbooks — as is well known — were the main sources of

theoretical and methodological knowledge for generations of Eastern European historians. Shorter references are made to the Marx-literature of the 1950s and the Marx-interpretations of primarily Anglo-Saxon authors in the 1970s.

3. The last problem raised is whether a synthesis of Marxist theory and methodological, practical knowledge has come about in the science of history? It refers to the pursuits in the USSR, the GDR, Poland and partly in Hungary, in the 1960s and 1970s aiming at a reconsideration of the whole "Quellenkunde" on the basis of the Marxist view of history. The author suggests that in the course of the re-examination of the classical historical methodology inherited from the 19th century – and also in the study of the new type of sources thus in the course of research into modern history – much use can be made of the analysis of Marx's view on society. At the same time a complex Marx-interpretation can be important as part of the re-examination of our system of source-keeping institutions (libraries, museums, archives) and our skills of source-criticism (when using written or oral sources or material remains) inherited from the 19th century.

According to the author even nowadays the greatest shortcoming of Marxist theory is that it is not combined with a proper scholarly methodological training in Marxist historiography.